

Епистемолошко схватање објекта и предмета тактике

УДК 355.4.001

Мр *Стеван Липтаи*, капетан I класе

Резултат развоја тактике кроз историју није јединствено, логички и емпиријски утемељено, одређење њеног објекта и предмета. Разлике у схватањима тог проблема последица су, пре свега, неадекватно дефинисаних појединих категоријалних појмова ратне вештине и национално-доктринарног приступа теорији тактике.

На основу дела резултата истраживања „Теоријска изграђеност тактике“ спроведеног у периоду од 1994. до 1996. године, аутор покушава да реши проблем с епистемолошког становишта. При томе анализира досадашње различите приступе и детаљно аргументује предложено решење проблема.

Објект и предмет тактике се сагледавају с аспекта релативно поузданих општих научно-методолошких одређења, која у „додиру“ с историјски одређеним делом стварности на који је усмерена тактика и уз примену комплекса научних метода различитог нивоа општости, омогућују потпуније аргументовање предложеног решења. Епистемолошко одређење објекта и предмета тактике је онтолошки проблем тактике и чини један од значајних предуслова даљег теоријског изграђивања тактике као проспективне научне теорије у домену ратне вештине.

Током петомиленијума историјског развоја тактике¹, посебно током епохе употребе савременог оружја, различите државе и војно-политички савези улагали су одређене напоре и средства у њену изградњу. При томе су се у степену њене теоријске изграђености јавиле одређене квантитативне и квалитативне разлике. Оне су резултат мноштва објективних и субјективних околности, а највише су последица различитог приступа схватању проблема тактике у појединим земљама. Директне последице таквог стања су, између осталог, и национално-доктринарна обојеност, нејединствено схватање и непотпуна научно-логична утемељеност основних теоријских одредаба савремене тактике.

У оквиру основних теоријских одредаба тактике једно од значајнијих питања је питање научног утемељења њеног објекта и предмета. Спорови се воде око различитих тумачења тог проблема. При томе се

¹ Термин тактика односиће се, у овом раду, на појам војна тактика.

несагласност мишљења не односи само на питање да ли су објект тактике борбено дејство, борба, бој или нешто друго већ и на суштину тих појмова. Неадекватна дефинисаност појмовно-категоријалног апарата ратне вештине² умногоме доприноси тим проблемима. То се посебно односи на различита тумачења појединих категоријалних појмова, као што су рат, оружана борба и борбена дејства, и њихових међусобних веза и односа. Логично разумевање тих појмова директно утиче на епистемолошко схватање објекта и предмета тактике. Покушаји које на плану откривања суштине појмова: рат, оружана борба и борбена дејства, последњих година, између осталих, чине неки југословенски теоретичари значајно утичу на приближавање решењу проблема.

Основни ставови о појмовима рат, оружана борба и борбена дејства³

Рат је сукоб и борба најразноврснијих друштвених сила, у којем сукобљене стране настоје да остваре противуречне циљеве. У покушају остваривања својих циљева, свака од страна ступа у односе ометања и ништења у односу на супротну страну. Рат је политички, економски, технолошки, медијски, правни, едукативни и сваки други сукоб у који је неминовно укључена и оружана борба. То је тотална појава која захвата целокупно друштво. Он траје непрекидно, услед сталних сукоба људских заједница на политичком, економском и другом плану. При том се као целовита појава јавља само када је у њега укључена и оружана борба. Дакле, рата у тоталном облику нема без оружане борбе. Разни аспекти сукоба, пре и после оружане борбе, само су „притајени“ и специфични, нецеловити облици рата.⁴

Оружана борба⁵ је појава условљена борбеним дејствима, која у њој чине друштвене процесе одређеног реалитета и самосталности. Она

² Семантички проблеми синтагме: ратна вештина, иако постоје, нису предмет овог рада. Због тога се у раду користи конвенционално одређење, па се термин ратна вештина односи како на вештину практиковања у оружаној борби, тако и на област људске делатности која претендује ка науци, односно самој науци у области оружане борбе.

³ Суштина појмова: рат, оружана борба и борбена дејства има велики значај у разматрању објекта и предмета тактике и, уопште, појма тактика. Различито тумачење тих појмова проузроковало је конфузију у војнотеоријској делатности и мишљењу. Мада је за сваки од наведених појмова потребан свестранији прилаз и детаљнија анализа, у овом раду су, постулативно, дате основне одредбе неопходне за њихово једносмислено и логично разумевање. Истовремено, сагледан је и однос између њих. При томе ће се тежишно користити резултати истраживања Душана Вишњића приказани у делу *Појам оружане борбе* (ВИНЦ, Београд, 1988).

⁴ У том смислу су, у оквиру саме оружане борбе и ван ње, у последње време све актуелнији појмови: неокортички рат, електронски рат, информатички рат итд. – који, уз већ познате, све израженије облике сукоба ван непосредне оружане борбе, карактеришу савремене међународне односе.

⁵ Поједини теоретичари у Југославији, у последње време, предлажу да се уместо термина оружана борба употреби термин оружна борба (Б. Јововић: *За језичку исправност у војној терминологији*, „Нови гласник“, бр. 1/1994, ВИНЦ, Београд, стр. 99). Предмет се аргументује чињеницама да борба, као однос

је друштвена појава повезана са друштвеним сукобом као својим исходиштем. Као друштвена појава, оружана борба чини одређену везу међу људима и друштвеним групама, а суштина јој је произвођење „новог“ путем повезаног деловања људи. То „ново“ је (не)остваривање циљева и промена стања као последица борбених дејстава. За оружану борбу се може рећи да је стихијско повезивање два или више војних процеса.

Борбена дејства су, пре свега, сврсисходна делатност људи и одређених друштвених група. Та сврсисходност борбених дејстава утиче на одвајање оружане борбе од „борбе за опстанак“ у свету животиња. Непрекидност борбених дејстава произилази из њиховог есенцијалног (стварног) и виртуелног (потенцијално могуће) стања. Есенцијална борбена дејства су процеси стварног дејства војном силом на противника. Виртуелна борбена дејства су комплекси процеса које у „миру“ покрећу и плански спроводе: јединица, држава, класа или нација ради јачања сопствене моћи. Ти процеси су усмерени, првенствено, на одржавање и јачање борбене готовости. На основу наведеног, може се детаљније разјаснити и суштина оружане борбе.

Оружана борба је настала из борбених дејстава супротстављених страна и специфичних односа које они, као друштвени процеси, међусобно творе. Носиоци борбених дејстава једне стране, својим активностима, иницирају активности борбених дејстава носилаца супротне стране. Покренути друштвени процеси су у односима обостране дисјункције, који чине основу за њихово повезивање у појаву оружане борбе. Стога је оружана борба друштвена појава коју, у основи, чине борбена дејства супротстављених страна, повезана односима обостране дисјункције.

Истовремено, оружана борба је и друштвена појава и однос. Она нема вредносни статус и циљ. Борбена дејства, као процеси који је чине, претежно су вољни, с елементима стихијности.⁶ Само постојање борбених дејстава није довољно за настанак оружане борбе. Противуречни односи између њих морају бити односи ништења и ометања.

Оружана борба је деструктивна и вредносно неутрална друштвена појава, поларизованог ништења и ометања, која, с обзиром на захваћени простор и величину борбених система, постоји у одређеним облицима, насталим на основу противуречности непомирљивих циљева борбених система, изазваних политичким одлукама субјеката одлучивања.⁷

Наведена одређења јасно указују на знатно шири смисао рата у односу на оружану борбу (укључује и све остале аспекте сукоба: правни,

супротности две стране, нема субјективитет, па не може бити „(на)оружана“. Употреби оружја у борби примеренији је израз оружна, што је у духу српског језика, а и логички је прихватљиво. Како термин оружна борба још није општеприхваћен, а за овај рад није значајан термин, већ суштина тог појма, и даље ће се користити синтагма: оружана борба.

⁶ Погрешна процена ситуације и други узроци могу имати као последице борбена дејства које не одговарају постављеном (жељени) циљу.

⁷ Вишњићева дефиниција, која је модификована због разматрања проблема облика оружане борбе (видети: Д. Вишњић, *исто*, стр. 145).

економски итд.). Истовремено, она објашњавају и суштину појма оружана борба у односу на борбена дејства, која је, у основи, творе (та одређења ће бити основа за тумачење појмова бој и тактичка борбена дејства при њиховом коришћењу у епистемолошким разматрањима објекта и предмета тактике).

О објекту тактике

Истраживање научне утемељености објекта и предмета тактике и јасно одређење према њима доприносе стварању неопходних предуслова за изграђивање тактике у научном смислу. Разрешењем тог проблема с епистемолошког становишта стварају се повољни услови за превазилажење националне и доктринарне неусаглашености око основа тактике и формирају основи за њену даљу изградњу. Одређење објекта и предмета тактике и њихово епистемолошко сагледавање полазна су основа у разматрању осталих основних теоријских одредаба тактике. На основу досадашњих разматрања војних теоретичара у свету може се закључити да се питање објекта проучавања тактике (и ратне вештине), сем у појединим случајевима,⁸ потпуно запостављало. Уместо термина *објект*, војни теоретичари су користили термин *предмет*, подразумевајући под њим, најчешће, садржај појма објект. Како су објект и предмет тактике различити појмови, аргументација за то може се извести на основу њиховог одређења у оквиру општих филозофско-методолошких поставки.

Уопште о објекту

Опште одредбе о објекту заснивају се на основним врстама предмета стварности.⁹ На основу дијалектичко-материјалистичке логике, основне врсте предмета стварности су предмет и процес. Предмет је „... одређени материјални садржај у одређеној форми, односу, стању кретања и развоја“.¹⁰ При томе се он може разматрати као ствар и као појава. Предмет, као ствар, јесте „... релативно константан материјални садржај одређене форме, релативно константне структуре и релативно самосталног постојања“.¹¹ Предмет, као појава, јединство је ствари са својим особинама и у односима са другим стварима. Основна разлика између предмета као ствари и као појаве јесте у различитом степену самосталности. Ствар има основанији реалитет и постоји самосталније, док појава зависи од ствари у свом окружењу. Појаву, у суштини, чине

⁸ Видети Д. Вишњић, *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, „Савремени проблеми ратне вештине“, бр. 24/1992, ЦВВШ ОС, Београд, стр. 30; Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, „Војно дело“ бр. 1/1995, НИУ „Војска“, Београд, стр. 64–84.

⁹ Интерпретација ставова: Б. Шешкић, *Основи логике*, „Научна књига“, Београд, 1974, стр. 48–89; Д. Вишњић, *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 73–79.

¹⁰ Б. Шешкић, *исто*, стр. 51.

¹¹ *Исто*.

ствари, међусобно условљене са другим стварима, тј. комплекси међусобно условљених ствари, посматраних у тоталитету окружења. Процес је промена и развој ствари. Он се манифестује кроз промене особина, односа и стања. У својеврсном дијалектичком јединству предмети и процеси чине стварност.

У стварности постоје природне, психичке и друштвене појаве, а уколико постоје независно од свести одређеног субјекта, чине објект. У вези с тим, могу се навести следећа одређења: 1) „Узет у овом свом најширем могућем значењу, објект је не само физички предмет са својим својствима и односима, већ и други људи и све врсте друштвених појава... Најзад, у извесном смислу и у одређеном односу, и оно што се догађа у глави једног човека – његове илузије, снови, осећања, неуротична стања, визије уметничких дела – могу постати објекат кад се изразе у облику језика, покрета и других симбола, и кад постану предмет интересовања и проучавања другог човека“.¹² 2) „Објект (лат.)... оно што постоји по себи независно од свијести ма којег појединачног субјекта...“¹³; 3) „Објект... садржај мишљења било да има реално постојање, или да постоји само као скуп идентичних елемената у замислима појединаца, идеалан или имагинаран објекат... Да би нешто било сматрано објектом услов је да постоји независно од нечије индивидуалне свести...“¹⁴ 4) „Објекат... у филозофији оно што постоји независно од свијести ма ког појединачног субјекта.“¹⁵ 5) „Објекти морају претходити пракси и логички и временски... сама пракса, логички и реално, претпоставља претходно постојање објекта делатности...“¹⁶ 6) „Појам је очевидно објекат, јер је независан од свести ма ког субјекта...“¹⁷ 7) „Објек(а)т ... предмет неког рада, проучавања...“¹⁸ 8) „Објекти проучавања јесу корелати (појмови који имају смисла само у односу са другим појмовима, као, на пример, узрок – последица) субјективне делатности; садржаји на које се одређена вољна или мисаона делатност упућује...“¹⁹

Објекат проучавања је сложена природна, друштвена или психичка појава или процес. За његово постојање нужна су два услова: а) постојање предмета стварности независно од свести субјекта (појединац, група, друштво уопште); и б) одређени однос предмета стварности са субјектом. Пракса људске делатности усмерена је ка објекту. Она помаже његовом сазнању у процесу практиковања. При томе се објекат не сме схватити статично, већ као променљив ентитет у времену и

¹² М. Марковић, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 188.

¹³ *Лексикон ЈЛЗ*, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1974, стр. 694.

¹⁴ *Мала енциклопедија*, том 3, Општа енциклопедија, треће издање, „Просвета“, Београд, 1986, стр. 699.

¹⁵ *Енциклопедија Лексикографског завода*, том 6, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1969, стр. 612.

¹⁶ М. Марковић, *исто*, стр. 240. и 242.

¹⁷ М. Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, „Нолит“, Београд, 1971, стр. 212.

¹⁸ Р. Алексић, *Речник страних речи и израза*, „Просвета“, Београд, 1982, стр. 536.

¹⁹ Д. Вишњић, *Покушај идентификације концепције ратне вештине њених филозофских претпоставки*, *исто*, стр. 30.

простору. Променљивост објекта последица је деловања човека и околине.

У односу на различите субјекте, објекат има променљив степен независности (објективности).²⁰ Највећи степен објективности имају природне појаве и процеси, јер њихово постојање не зависи од свести човечанства. Друштвене појаве имају нешто мањи степен објективности. Велика променљивост и специфичност друштвених појава чини их приступачним за сазнање ограничене друштвене заједнице у ограниченom времену. Слично природним појавама и неке друштвене појаве постоје у простору и времену, што им даје особину материјалности. Остале друштвене појаве и појаве индивидуалног психичког живота имају мањи степен објективности.

Степен објективности одређен је могућношћу доласка до што сигурнијег проверљивог знања о одређеној врсти појава. Та могућност зависи од следећих чинилаца:

а) постојања објекта у простору, које омогућава интерсубјективни приступ већем броју субјеката него када је реч о објектима који постоје само у времену;

б) дужег трајања објекта у времену, које омогућава и шире, свестраније и систематскије критичко испитивање и проверавање;

с) понављања објеката са стабилнијом структуром, које пружа знатно већу перспективу за сигурније знање него појединачни објекти чија се структура брже мења.²¹

Стога, степен објективности предмета или процеса, као објекта, условљен је његовом просторном егзистенцијом, трајањем, фреквенцијом појављивања и стабилношћу структуре. У вези с тим, поставља се питање одређења објекта тактике са што већим степеном објективности.

Одређење објекта тактике

Савремени војни теоретичари често садржај појма објект тактике сврставају под термин „предмет“ тактике,²² па се у теоријским радовима „предмет“ тактике одређује на различите начине. То се може видети из следећег: 1) „Основни предмет проучавања тактике је борба као једна од појава рата“.²³ 2) „Тактика је теорија и пракса припремања и вођења бојева и борби“.²⁴ 3) „Предмет тактике није потребно посебно доказивати, јер су бој и борба (у ужем смислу) предмет тактике од њеног постанка, а то су најмасовније друштвене појаве у оружаном

²⁰ М. Марковић, *Филозофски основи науке, исто*, стр. 189–190.

²¹ *Исто*, стр. 190.

²² То је и конвенционално прихваћен став, који подржава и део теоретичара филозофије науке и методологије.

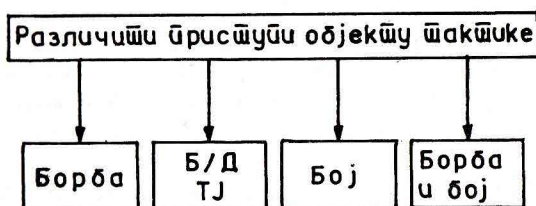
²³ М. Сковороткин, *Тактика као саставни део ратне вештине* (студија). Збирка чланака из тактике, „Војно дело“, Београд, 1964, стр. 18.

²⁴ М. Пекорари, *Три гране војне науке* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 363.

сукобу“.²⁵ 4) „Теорија тактике проучава законитости боја (борбе у ужем смислу), њиховог припремања, обезбеђења и вођења, и других тактичких дејстава повезаних са борбом...“²⁶ 5) „Као теорија (научна дисциплина) тактика изучава законитости и карактеристике борбених дејстава ... разрађује и дефинише основна начела борбе и боја...“²⁷ 6) „... могу се издвојити три предмета тактике: 1) бој, 2) борба, 3) борбена дејства тактичких јединица“;²⁸ 7) „Тактика је научна дисциплина о припреми и извођењу борбених дејстава, боја и борбе...“²⁹ 8) „... да би рedefинисан бој (односно проблеми у њему), као појава, био најприхватљивији за предмет тактике.“³⁰ 9) „Тактика је наука о употреби оружаних снага у боју.“³¹ 10) „Тактика изучава бој као једну од најважнијих појава рата.“³² 11) „Тактика је више него било која друга грана ратне вештине везана са захтевима боја.“³³ 12) „... тактика се бави теоријом и праксом припремања, организовања и извођења борбених дејстава тактичких јединица...“³⁴

На основу наведених одређења могу се, у основи, уочити четири различита приступа одређењу објекта („предмета“) тактике. То су (шема 1): а) борба, б) борбена дејства тактичких јединица, с) бој и д) борба и бој.

Шема 1

Приказ различитих приступа објекту

Разлике у приступима резултат су различитог схватања суштине појмова који се наводе као објект („предмет“), различитих доктринарних ставова појединих земаља, и различитог приступа тактици и ратној вештини уопште.

а) Појам *борба* у ратној вештини изазива конфузију због неодговарајуће употребе. У претходним разматрањима наведени су његово

²⁵ М. Шћекић, *Шта изучава тактика* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 455.

²⁶ *Војни речник*, Војноштампарско предузеће, Београд, 1967, стр. 325.

²⁷ Група аутора, *Тактика, организација и намена тактичких јединица КоВ ЈНА и ТО* (уџбеник за ВА и факултете ОНО), књига 1, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 13.

²⁸ Група аутора, *Теорија ратне вештине (Хрестоматија)*, ЦВВШ ОС, Београд, 1990, стр. 176.

²⁹ С. Илић, *Подела „ратне вештине“ и садржај стратегије, оператике и тактике* (реферат), Војна наука (зборник реферата), исто, стр. 356.

³⁰ М. Сакан, *Тактика, најзначајнија дисциплина ратне вештине*, „Нови гласник“, бр. 1/1994, ВИНЦ, Београд, стр. 22.

³¹ К. Ф. Клаузевиц, *О рату*, „Вук Караџић“, Београд, 1951, стр. 92.

³² В. Г. Резниченко, *Тактика*, ВИЗ, Београд, 1969, стр. 14.

³³ А. Свечин: *Стратегија*, „Војно дело“, Београд, 1956, стр. 12.

³⁴ Група аутора, *Бој на копну* (студија), ЦВВШ КоВ ЈНА, Београд, 1985, стр. 2.

номинално значење и суштина. У ратној вештини се тај појам употребљава вишесмислено, и то као:³⁵

- сукоб нижих тактичких јединица, бродова и групе бродова;
- синоним за оружану борбу у целини;
- општи појам за међусобно сукобљавање (класно, политичко, економско, и слично), деловање против нечега, надметање...

Појам борба односи се на умну и телесну, оружану и неоружану, могућу и стварну борбу. У оквиру ратне вештине првенствено се разматра као оружана и неоружана борба. Оружана борба садржи претежно односе ништења, а неоружана односе ометања. Логички и језички је неприхватљиво да се један од најопштијих појмова, који садржи већи број посебних и појединачних појмова ратне вештине, употребљава за означавање најнижег облика оружане борбе, који чине борбена дејства нижих тактичких јединица. Борба не може бити „... облик борбених дејстава...”³⁶ јер је двострана појава, а борбена дејства су једностран процес. Погрешно одређење тог појма доводи до „присвајања борбе“ и израза као што су, на пример, наша борба и њихова борба. Конвенционална „одомаћеност“ (и разумљивост) тих израза потпуно је неутралисала њихову нелогичност. Све то има за последицу ремећење целокупне структуре категоријалних појмова тактике и ратне вештине уопште. Како нека научна дисциплина, или област људске делатности која претендује да то буде, тежи усаглашеном логичком значењу термина, то и појам борба треба једнозначајно одредити, у смислу општег (категоријални) појма ратне вештине, без додатног конвенционалног компликовања. Због тога борба, као општи појам, није примерена објекту тактике.

У складу са тим закључком су и резултати примене методе испитивања (техника интервју) у оквиру истраживања *Теоријска изграђеност тактике*.³⁷ Мада значајан део испитаника (87,5 одсто) сматра да би требало једносмислено утемељити појам борбе, избећи „двопредмет-

³⁵ Војни речник, стр. 31.

³⁶ Стратегија оружане борбе, ССНО, Београд, 1983, стр. 317.

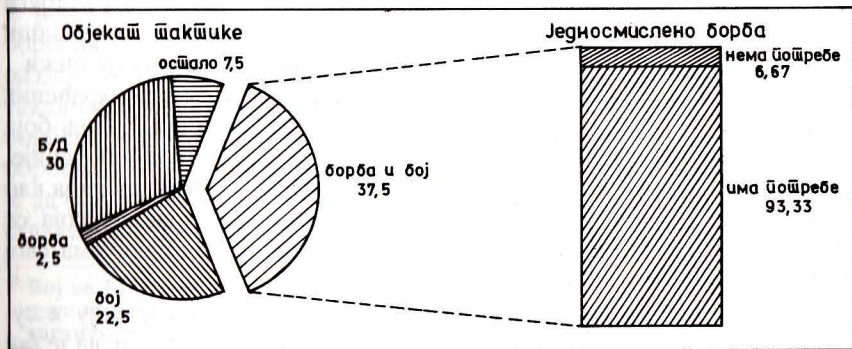
³⁷ Део резултата интервјуа, спроведеног у том истраживању приказан је у прилозима чланка (Видети: С. Липтаи, *Теоријска изграђеност тактике* (магистарски рад), ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 201.

Применом методе испитивања прикупљени су подаци о ставовима научних и стручних радника у ВЈ о питањима објекта и предмета тактике. Природа предмета истраживања, пожељно присуство истраживача при испитивању и релативно мали број одговарајућих испитаника одређивали су примену технике усмереног индивидуалног интервјуа. Услед сложености предмета истраживања, велике различитости тумачења појединих питања и недовољне теоријске припремљености појединих испитаника, метода испитивања је коришћена као допунска метода за прикупљање података. Садржај одговора послужио је првенствено за усмеравање анализе садржаја. Зато су подаци добијени том методом условно прихваћени и статистички посредно коришћени. Одабир намерног узорка стручних и научних радника у области ратне вештине показао се као једино могућ, јер су и при овако пројектованом узорку, услед недовољне теоријске освештености, постојале озбиљне тешкоће појединачно у давању одговора на постављена питања. Укупно је интервјуисано 40 стручних и научних радника из области тактике. Поред тога, обављено је и мноштво у истраживачком пројекту непланираних разговора с експертима различитог профила.

ност“ (два објекта) тактике и размислити о јединственом објекту тактике (87,5 одсто – прилог 1 и 3), то ипак не доприноси тешком одвајању сопственог размишљања од утврђених доктринарних одредаба. На такав закључак упућује и чињеница да 87,5 одсто испитаних сматра да треба једносмислено утемељити појам борба, а чак 37,5 одсто задржава „двосмислени“ доктринаран приступ „предмету“ тактике (бој и борба) – прилог 2. При томе је парадоксална чињеница да 93,33 одсто испитаних, који су се определили за „двопредметност“ тактике, истовремено сматра да би требало једносмислено утемељити појам борбе (шема 2). Такве супротности у размишљању последица су недовољне теоријске освештености и инертности мисли, у теорији тактике, дела људи који би требало, управо, да јој научно прилазе. Поред тога, изразити доктринарни приступ је последица и пренаглашеног прагматизма теорије тактике, без научно-теоријског утемељења. Због тога подаци из интервјуа могу само да помогну сагледавању мишљења о питању објекта и предмета тактике, а никако се не могу користити као искључива аргументација за научно-теоријско образложење неког од одређења.

б) *Борбена дејства тактичких јединица* су основни чиниоци облика оружане борбе који изучава тактика. Објект тактике није механичка синтеза два борбена дејства на тактичком нивоу, већ квалитативно нова појава коју она творе међусобним односима ништења и ометања. Ограничавање објекта тактике на искључиво изучавање борбених дејстава водило би ка формално-логистичком приступу у решавању тог проблема.³⁸ Уколико би се прихватило, то становиште би условило

Шема 2

Резултати истраживања „Теоријска изграђеност тактике“

³⁸ Последица таквог приступа је једнострано посматрање тактике одређеног субјекта без инваријантног приступа противничкој страни. Наиме, често се у правилима „прописује“ поступање субјекта (јединица) уз шаблонизацију или потпуно занемаривање разноврсних (могућих) противничких поступака. У историји тактике може се уочити више примера у којима су резултат таквог становишта били велики људски и материјални губици појединих војски. Можда је најпоучнији пример Пруске, Аустроугарске и других сила 19. века, које су, шаблонским приступом „линијској тактици“ и несагледавањем промена у „тактици нападних колона“ – посебно у развоју класичног ватреног оружја, омогућиле Француској, тј. Наполеону, постизање великих успеха.

дефинисање објекта осталих делова ратне вештине и саме ратне вештине. Објект оператике³⁹ била би борбена дејства оперативних јединица и састава, објект стратегије – борбена дејства стратегијских састава, а објект ратне вештине – борбена дејства уопште. Тиме би се процеси борбених дејстава изучавали одвојено, а тоталитет појединих облика оружане борбе и оружане борбе као целине био би занемарен.

Борбена дејства једне стране су у одређеном комплементарном односу са борбеним дејствима друге стране, и обратно. Тактика се током историјског развоја најчешће бавила међусобно супротстављеним борбеним дејствима. Осим тога, усмеравања је и на друга питања, која нису непосредан садржај борбених дејстава, као што су: развој борбених средстава, организација тактичких јединица по родовима, унапређење система обуке, стручна и научна утемељеност појединих елемената теорије тактике итд. Због тога је неприхватљиво становиште да су објект тактике искључиво борбена дејства тактичких јединица.

с) *Бој* се, као појава, различито третира у радовима теоретичара тактике и ратне вештине уопште: 1) „Бој је облик борбених дејстава... у оквиру операције и самостално“;⁴⁰ 2) „Најмасовнији бојеви су нападни и одбрамбени... против десанта...“;⁴¹ 3) „Бој – организовани оружани сукоб... Воде га здружене тактичке јединице бригаде и дивизије, одговарајуће морнаричке и авијацијске јединице... Води се по начелима тактике. Бој на мору је борба тактичких јединица (одреда бродова и тактичких група)...“;⁴² 4) „Бој на копну је облик борбених дејстава у коме се... обједињавају, усмеравају и изводе нападне и одбрамбене борбе, борбене тактичке радње и друга дејства и активности... ради... постизања циља тактичког и оперативног значаја.“⁴³; 5) „... бој је други по величини облик борбених дејстава... У односу на борбу, он је виши и сложенији облик борбених дејстава, а у односу на операцију нижи.. Бој се изводи у саставу операције...“⁴⁴; 6) „... судар између зараћених страна...“;⁴⁵ 7) „Бој је оружана борба тактичких јединица... Циљ боја је... Савремени здружени бој, обично, представља део операције, битке“.⁴⁶ У наведеним одређењима бој се, често, погрешно третира као облик борбеног дејства, тј. усмерена једнострана активност, која се спроводи у оквиру операције или самостално. Бој, наводно, има свој циљ и „воде га“ одређени субјекти.

Насупрот томе, разматрања развоја тактике кроз историју и суштине појмова: рат, оружана борба и борбена дејства, указују да је бој

³⁹ У овом раду се неће разматрати проблем оправданости постојања оператике, који је, свакако, актуелан. Зато ће се формално прихватити тројна подела ратне вештине.

⁴⁰ *Основи концепције ОНО и ДСЗ и стратегије оружане борбе*, ССНО, Београд, 1986, стр. 286.

⁴¹ *Исто*, стр. 287.

⁴² *Војни речник*, исто, стр. 28.

⁴³ Група аутора, *Бој на копну*, исто, стр. 12.

⁴⁴ *Исто*, стр. 13.

⁴⁵ Р. Путник, *Служба ђенералштаба*, II део, *Служба у ратно доба*, Штампарска радионица Војног министарства, Београд, 1899, стр. 476.

⁴⁶ В. Г. Резниченко, *исто*, стр. 14.

комплексна двострана друштвена појава.⁴⁷ То је облик оружане борбе одређеног нивоа и обима. У основи, чине га међусобно супротстављена тактичка борбена дејства од појединца (двобој) до највиших тактичких јединица (дивизија). Одређење боја као појаве која се односи на целокупан тактички ниво није ново. Такво становиште у својим радовима заступа и део савремених војних теоретичара.⁴⁸

Бој се не може изводити у оквиру операције. Операција је облик борбеног дејства. То потврђују нека теоријска одређења појмова *операција* и *војна операција*: 1) „Део било које радне активности (физичке или умне)... тактички потез и активност којом треба да се оствари, или се остварује одређени вој. задатак.“;⁴⁹ 2) „... као борбена делатност означава целокупност упоредних (једновремених) и узастопних дејстава...“;⁵⁰ 3) „... организована целина различитих борбених дејстава... ради постизања оперативног или стратегијског циља.“;⁵¹ 4) „... најсложенији и највиши облик борбених дејстава...“;⁵² 5) „... војна операција је највише и најсложеније оружно дејство оперативне или стратегијске јединице којом она, на основу јединствене замисли и плана, остварује оперативни или стратешки циљ у оружној борби“⁵³ итд. На основу наведеног, операција је усмерена, планска активност одређеног субјекта. У основи, она се састоји од више тактичких борбених дејстава једне стране у сукобу, па не може обједињавати бојеве као двостране појаве.

Бој је најнижи, релативно самостални облик оружане борбе, који је и вредносно неутрална појава. Стога, бој не могу „водити“ одређени субјекти, што се види из објашњења суштине појма оружана борба. Бој је један од основних категоријалних појмова тактике. Како тактичка борбена дејства, међусобно супротстављена, у боју могу иницирати различити субјекти, то се разликују бојеви који творе дејства различитих тактичких јединица. Тако се, на пример, разликује бој који творе борбена дејства батаљона у нападу и чете у одбрани од боја који творе борбена дејства дивизије у нападу и бригаде у одбрани.⁵⁴ Но, несумњиво је да сви бојеви имају опште карактеристике које их и чине јединствено схваћеним појмом. Чињеница да тај појам још, углавном, није одговара-

⁴⁷ Бој на Косову и Бој на Мишару нису „водили“ само Срби. Ти бојеви су, као друштвене појаве и облици оружане борбе, настали из комплексног односа тактичких борбених дејстава српске и турске стране.

⁴⁸ Видети: Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 81; М. Сакан, *Тактика – најзначајнија научна дисциплина ратне вештине*, исто, стр. 21; Д. Вишњић, *Појам оружане борбе*, исто, стр. 108; В. Г. Резниченко, исто, стр. 14.

⁴⁹ С. Кукољеч, *Организацијско-пословни лексикон*, ИРО, „Рад“, Београд, 1986, стр. 917.

⁵⁰ *Војна енциклопедија*, том 6, друго издање, ВИЗ, Београд, 1970, стр. 388.

⁵¹ В. А. Семјонов, *Развој совјетске оперативне вештине* (превод), ВИЗ, Београд, 1965, стр. 387.

⁵² *Стратегија оружане борбе*, исто, стр. 293.

⁵³ Р. Нинић: *Војна операција као херменаутички проблем*, „Војно дело“, бр. 4-5/1995, НИУ „Војска“, Београд, стр. 180.

⁵⁴ Проблем творбе облика оружане борбе од тактичког и оперативног борбеног дејства повезан је са проблемом поделе ратне вештине. Може се решити конвенцијом или прихватањем двојне поделе.

јуће дефинисан намеће потребу за његовим одређењем као објекта тактике.

Без претензија за коначним дефинисањем, бој се може схватити као најнижи облик оружане борбе који, у основи, творе тактичка борбена дејства међусобно супротстављених страна, усмерених на остваривање циљева тактичког нивоа.⁵⁵ Бој може бити и део вишег облика оружане борбе (који творе два оперативна борбена дејства).⁵⁶ Исход боја је позитиван за страну у боју која је углавном (или у потпуности) остварила своје циљеве, а негативан за страну која то није успела.⁵⁷ Тако редефинисан бој би се могао прихватити као објект тактике, јер је то подручје стварности којим се, управо, она бави. Такав закључак је последица логичко-семантичких постулативних ставова о рату, оружној борби и борбеним дејствима, слабости других одређења објекта тактике и историјског усмеравања тактике ка том подручју стварности.

Бој, као објект тактике, задовољава опште услове постојања објекта, које је, у основи независно од свести субјекта,⁵⁸ истовремено постоји одређени однос боја, као дела стварности, са субјектом (који га сагледава у стручном или у научном погледу). Бој омогућава интерсубјективни приступ субјектима који га изучавају, јер реално постоји у простору и времену. Његово релативно „кратко“ трајање и периодично појављивање отежавају систематско и критичко истраживање. Због тога, али и због тежње за хуманизацијом истраживања у тактици, прибегава се моделовању предмета и процеса у боју – физичким (различите врсте вежби, аеродинамички тунели, хидродинамички базени итд.), симулационим, па чак и математичким моделима (разни облици примене метода операционих истраживања, на пример, Ланчестерове једначине). Објективност боја знатно умањује инваријантност структуре и садржаја његовог појављивања, што опредељује потребу за константном проспективном оријентацијом теорије тактике.

Као објект тактике, бој карактеришу и: сложеност, динамичност, зависност од ангажованих снага, конкретност и тајност. Сложеност боја, као комплексне друштвене појаве, резултат је утицаја мноштва објективних (простор, време, ниво развоја борбених средстава) и субјективних (јединица и личности) чинилаца у њему. Његова динамичност је условљена брзим (готово тренутним) променама ситуације.⁵⁹ Зависност

⁵⁵ Израз тактички ниво, а не тактички значај, није случајно употребљен. Понекад се борбеним дејствима у оквиру бојева могу остварити циљеви који имају оперативни или чак, стратегијски значај, но и тада су борбена дејства – према обиму снага, простору и другим карактеристикама – на тактичком нивоу.

⁵⁶ Током историјског развоја тактике за тај, виши, облик оружане борбе најприкладнији је био термин битка.

⁵⁷ Д. Вишњић, *Појам оружане борбе*, стр. 109.

⁵⁸ Уколико постоји одређени комплекс војнодруштвених услова (супротстављене стране на тактичком нивоу у односима ништења и ометања) појавиће се и бој.

⁵⁹ Употребљен тактички нуклеарни удар, искрпан („бачен“) тактички ваздушни десант или дејство авијације могу тренутно променити однос снага у боју и сам његов ток.

од ангажованих снага опредељује различите нивое боја. При томе, неједнаке снаге, ангажоване на супротстављеним странама, и њихов успех у боју у односу на вид борбених дејстава актуелизују историјско питање о доминантности појединих видова борбених дејстава. Конкретност боја условљена је његовом индивидуалношћу у простору и времену и ангажованим снагама. Максимална заштићеност (тајност) већег дела предмета или процеса у боју (иницирана потребама у интересима супротстављених снага) отежава, али не онемогућује истраживање боја, јер се временом ти предмети или процеси у боју спознају активношћу у истраживању већег броја заинтересованих субјеката. При томе су, у крајњем, актуелни предмети или процеси познати и релативно доступни сукобљеним странама у боју, па се могу и истраживати, уколико за то има потребе.

d) На основу наведеног лако је закључити због чега је схватање о борби и боју као објекту тактике неприхватљиво. Између осталог, није логично да једна област људског деловања буде оријентисана на два објекта, посебно са тако различитом суштином. Поред тога, борба је општији појам ратне вештине, те „... не може бити подређена нижим појмовима (род не може бити подређен класи)“.⁶⁰ Како је бој нижи појам од борбе, тј. њена класа, а истовремено и одређени облик и ниво оружане борбе, као посебног облика појма борба, то борба не може бити део боја, како је у неким доктринарним документима конвенционално регулисано. Истовремено, неприхватљиво је значење борбе и као најнижег облика оружане борбе, што значи да борба и бој не могу заједно да буду објект тактике. У оквиру боја, као објекта тактике, уочавају се различити проблеми практичне активности људи. Они, у основи, чине предмет тактике.

О предмету тактике

Уопште о предмету

У свакој области људске делатности, а поготову у науци, човек настоји да спозна појаву у којој испољава своју практичну активност. Та појава је део стварности коју човек трансформише помоћу праксе и схвата помоћу појмовног апарата. Иста појава може да се проучава с разних аспеката и на разне начине. Људи најчешће немају довољно знања о појавама стварности, већ кроз своју делатност стварају и могућност за стицање знања о њима. Током практиковања наилазе на одређене проблеме или скупове проблема у оквиру подручја одређеног објекта, као дела стварности. Сам објект одређује и природу проблема. Проблеми најчешће настају као последица недовољно објашњених искустава или искустава која противурече ранијим искуствима.⁶¹

⁶⁰ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 81.

⁶¹ Интерпретација ставова – М. Марковић, *Филозофски основи науке*, исто, стр. 23.

Проблем је „... оно питање које тражи одговор, а тај одговор се не види одмах, не може се сагледати какав би био тај одговор“.⁶² Човек поставља многа питања у одређеној области. Од тих питања проблеме чине она „... за која постоји одговор, али нису тренутно решена... Насупрот њима, питања која немају одговоре нису више актуелна – нису проблеми“.⁶³ Проблеми које човек себи поставља у процесу свог практиковања у одређеној области чине срж предмета сазнања. При томе се ти проблеми могу односити како на практичну, тако и на теоријску сферу области људског интересовања. Том ставу одговарају и следећа одређења: „Предмет ма које науке је комплекс нових, актуелних, међусобно сродних проблема који настају у процесу практичне интеракције човека и објективног света. У свакој појединој науци одредба њеног предмета је функција практичног искуства о једном одређеном подручју стварности, језика, методолошких и филозофских претпоставки, норми за практичну делатност и, специфичних начина организације података.“⁶⁴

Наведено одређење предмета науке служи као општа парадигма за његово даље разматрање. Могу му се додати и друга одређења предмета: 1) „... оно што стоји насупрот неком, што је пред неким као различито од њега: све на што може бити усмерена, теоретска и практична делатност субјекта, а у спознаји и сам субјекат“;⁶⁵ 2) „... ознака за оно што субјекту (свијест) предстоји као стварно у вањском свијету...“⁶⁶ 3) „... оно што је предметно... оно што се промишља, за чим се тежи, или што се обрађује: ствар, живо биће или сама мисао. Предмет мишљења или дјеловања може, дакле, бити свако реално биће или нешто само замишљено...“⁶⁷

Предмет науке или ненауке у домену је њеног објекта. Он указује на аспект приласка објекту проучавања и начин решавања проблема и изналагања одговора на поједина питања. При томе је потребно пронаћи нове информације и извести одређене теоријске и практичне радње, које се морају заснивати на објективном искуству⁶⁸ и опредељењу за деловање у реалним интелектуалним и физичким оквирима. Такво опредељење доводи до чврсте повезаности предмета и метода.⁶⁹ Предмет сазнавања је динамичка категорија која се мења зависно од решавања постављених и формулисања нових проблема. Предмет је резултат човековог практичног деловања било у емпиријском, било у теориј-

⁶² Г. Зајечарановић, *Основи методологије науке*, „Научна књига“, Београд, 1977, стр. 169.

⁶³ Р. Нинић, *Размишљање о татици*, исто, стр. 82.

⁶⁴ М. Марковић, исто, стр. 24.

⁶⁵ *Лексикон ЈЛЗ*, исто, стр. 785.

⁶⁶ *Приручни лексикон*, Накладни завод „Знање“, Загреб, 1967, стр. 660.

⁶⁷ *Енциклопедија Лексикографског завода*, том 6, исто, стр. 270.

⁶⁸ О објективном искуству видети опширније: Д. Вишњић, *Скица за појам „искуства из оружане борбе“*, „Нови гласник“, бр. 2/1993, ВИНЦ, Београд, стр. 9–13.

⁶⁹ Д. Вишњић, *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, исто, стр. 34–37.

ском смислу. Предмет сазнавања је централни проблем теорије одређене области. Он је, често, и систематски уређен, јер у свом домену, у оквиру општег проблема, обухвата више посебних, а они, пак, масу појединачних проблема. Сви општи ставови предмета основа су за њихову конкретизацију у домену тактике. У том смислу ће се опште одређење конкретизовати у домену тактике.

Одређење предмета тактике

Стварни предмет тактике војни теоретичари нису много разматрали, пре свега, због његовог поистовећивања с објектом. На основу релативно малобројних разматрања, могу се навести следећа одређења: 1) „Предмет војне тактике засад јесу проблеми који су везани за поседовање и реализовање вештине у оружаном дејству (у оквиру боја)“.⁷⁰ 2) „Тактика... се бави проблемима припреме и вођења свих нивоа и врста бојева...“;⁷¹ 3) „... предмет теорије тактике обухвата комплекс актуелних и сродних проблема и процеса који настају (или могу настати) у току припреме и вођења тактичких борбених дејстава (или борбених дејстава ОС тактичког нивоа) и оружану борбу на тактичком нивоу“.⁷²

Општа одређења о предмету проучавања и емпиријско искуство из тактике указују да се у оквиру боја, као појма, и подручја друштвене стварности, човек сусреће с различитим теоријским и емпиријским проблемима. Теоријски проблеми настају у покушају (научно) теоријског уобличавања појединих одређења боја и у покушају научног конституисања тактике. У вези с теоријским уобличавањем појединих одређења боја несумњиво ће се и даље наилазити на одређене проблеме. Бој (као ни оружана борба) није непроменљива категорија, већ управо, дијалектичка друштвена појава. Према променама њених карактеристика и суштине јављају се и одређени теоријски проблеми. Поред тога, теоретичари тактике све интензивније делују ка научном конституисању тактике. У том контексту јављају се наведени проблеми у одређењу објекта и предмета тактике. Потреба за развојем и усавршавањем језика ратне вештине, и тактике у оквиру ње, иницира проблеме у домену језика, тј. основног речника тактике. При томе се већина проблема односи на научно објашњење суштине појединих, посебно категоријалних, појмова у тој области. Део проблема има и методолошки карактер, јер тактика, као део ратне вештине, трага за искуствима у примени метода ратне вештине и друштвених наука уопште. Свакако, део проблема у области тактике везан је за њене филозофске основе (онтолошка, епистемолошка и аксиолошка питања).

⁷⁰ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 83.

⁷¹ М. Сакан, *Тактика – најзначајнија научна дисциплина ратне вештине*, исто, стр. 24.

⁷² Р. Шуљагић, *Теорија ратне вештине – научна изграђеност теорије југословенске ратне вештине* (докторска дисертација), Универзитет Војске Југославије, Београд, 1993, стр. 271.

Теоријска изграђеност тактике је макропроблем који се може решити теоријским утемељењем многих питања, попут: периодичног праћења степена изграђености теорије тактике, научног утемељења појединих елемената структуре теорије тактике, развоја функција и димензија теорије тактике, дефинисања и класификовања тактике, утврђивања њених онтолошких, епистемолошких и аксиолошких претпоставки итд. Несумњиво, велики део теоријских проблема је везан и за научно утемељење историје тактике. Она ће својим теоријским уобличавањем омогућити теоријско утемељење вековних емпиријских искустава, при чему ће она увек бити корисна и употребљива за нова разматрања и истраживања. Разматрања историје тактике односе се на проблеме у оквиру тактике (и ратне вештине) током историјског развоја, а не на бележење историјских догађаја (на пример, бојева и битака) у појединим епохама (како се често схвата). Такав приступ у оквиру историје тактике даје проблемима, чак, дуални (теоријско-емпиријски) карактер.

Емпиријски проблеми у области тактике последица су њеног примењеног карактера. Од свих делова ратне вештине тактика је најнепосредније везана за практиковање борбених дејстава. У том погледу, већина проблема односи се на изналажење адекватних решења и упутстава за практичну делатност (доктрина тактике), па предмет тактике обухвата и те елементе. Њено основно усмерење и крајњи прагматични циљ је, управо, изналажење перспективних доктринарних одредаба и научно заснованих у теоријском и емпиријском смислу. Како су те одредбе зависне од промена услова извођења борбених дејстава, посебно од технолошког развоја и борбених средстава, морају се непрекидно преиспитивати, допуњавати или коренито мењати. Оне су, у ствари, конкретан одговор и решење проблема у пракси тактике.

На основу наведеног, може се закључити да је предмет тактике комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће током припреме и извођења борбених дејстава у оквиру боја и у покушају сазнавања суштине боја, као појма, и комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности тактике као научне дисциплине ратне вештине. Одређењима објекта и предмета стичу се основни предуслови за сагледавање и изграђивање теорије тактике у научном смислу.

*
* *

Научна утемељеност основних теоријских одредаба тактике веома је важна с аспекта оцене садашњег стања изграђености тактике и основне оријентације у њеном будућем научно-теоријском третману. Слабости у научном утемељењу тих одредаба су, претежно, последица недовољне научне утемељености појмовно-логистичког апарата у ратној вештини. Изграђивање тог апарата у науци заснива се на чврстим

општим логичко-методолошким одређењима појединих појмова. У вези с тим, посебно је значајно логички правилно одређење суштине појмова: рат, оружана борба (бој) и борбена дејства.

У домену основних теоријских одредаба тактике једно од централних места заузима и јасно одређење објекта и предмета тактике. Различитост схватања тог питања у савременим теоријама тактике у свету опредељује потребу за епистемолошким утемељењем објекта и предмета тактике. Епистемолошко утемељење тих одредаба могуће је на основу савремених достигнућа филозофије науке, логике, опште методологије и садржаја емпиријско-историјског поља тактике и ратне вештине уопште.

Објект проучавања је сложена природна, друштвена или психичка појава или процес за чије су постојање нужна два услова: а) појава или процес који постоје независно од свести субјекта (појединац, група, друштво уопште), и б) одређени однос између појаве или процеса и субјекта. Пракса људске делатности усмерена је ка објекту и помаже његовом сазнавању. У међусобном односу човека и објекта, објекат се мења у времену и простору, а у његовом домену је и предмет проучавања.

У процесу деловања ка објекту човек се сусреће са мноштвом практичних или теоријских проблема. То су, у ствари, питања на која се тренутно не може одговорити. Међутим, одговор постоји, тј. назире се. У научној сфери, проблеми са којима се човек сусреће у функцији су практичног искуства у домену објекта, језика, методолошких и филозофских претпоставки, норми за практичну делатност и специфичних начина организације података. Сви ти проблеми чине предмет проучавања, који указује на аспект приласка објекту науке. Предмет неке области је динамична категорија, која се мења зависно од решавања већ постављених (учени) и формулисања нових проблема.

Историјска улога и значај боја, проблеми двосмисленог схватања појма борба, често некритичко прихватање двоструког „предмета“ (објекат) тактике и потреба за оградом од формалнологичког прилаза самосталном тактичком борбеном дејству у разматрањима одређују бој као објекат тактике. При томе се бој схвата као најнижи облик оружане борбе и вредносно неутрална, релативно самостална друштвена појава. У односу на ниво тактичких борбених дејстава која га, у основи, творе, постоје различити нивои боја – од боја у којем су супротстављена два појединца (двобој) до боја у којем су субјекти највише тактичке јединице. Свака од страна у боју тежи ка остварењу сопствених циљева тактичког нивоа.

У оквиру боја, као појаве, уочавају се различити проблеми у пракси људи, било у вези с припремом и извођењем тактичких борбених дејстава (емпиријски проблеми), било у вези с покушајем сазнавања његове суштине и заснивања одговарајуће теорије (теоријски проблеми). Зато је предмет тактике делом оријентисан на проблеме практичне активности људи у оквиру тактичких борбених дејстава, а делом на

питања научног изграђивања тактике, односно сазнавања суштине боја као појма у теоријском смислу. Према томе, предмет тактике представља комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће током припреме и извођења борбених дејстава у оквиру боја и покушаја сазнавања суштине боја, као појма, и комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности тактике као научне дисциплине ратне вештине. Одређењем објекта и предмета тактике стварају се предуслови за сагледавање стања научне изграђености тактике, посебно у домену њене теорије.

Прилог

Резултати спроведеног интервјуа презентирани су по појединим питањима и могућим модалитетима одговора. Број у загради означава број испитаника који су одговорили у складу с модалитетом.

1. Термин *борба* у ратној вештини користи се за означавање два различита појма. Она се односи како на најнижи облик оружане борбе (или, како је у југословенској стратегији оружане борбе дато, облик борбеног дејства) тако и на најопштију категорију која обухвата свој оружани и неоружани облик. Има ли, по вашем мишљењу, потребе за логичким и једносмисленим утемељењем тог појма?

- a) има – 87,5% (35);
- b) може се покушати – 0% (0);
- c) нема, јер је по конвенцији и смислу употребе термин увек јасан – 12,5% (5);
- d) друго мишљење – 0% (0)

2. Савремене теорије тактике и ратне вештине различито тумаче објект тактике. Најчешће се он одређује као борбена дејства тактичких јединица, борба, бој, борба и бој. Каква су ваша размишљања о том питању?

- a) б/д тактичких јединица – 30% (12);
- b) борба – 2,5% (1);
- c) бој – 22,5% (9);
- d) борба и бој – 37,5% (15);
- e) друго мишљење 7,5% (3).

3. Постоји ли основа за размишљање о јединственом објекту тактике, који би се односио на целокупан тактички ниво од појединца до дивизије?

- a) постоји – 87,5% (35);
- b) не постоји – 10% (4);
- c) друго мишљење – 2,5% (1)